

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ПИТАННЯ СПОЛУЧУВАНOSTІ І КОМБІНАТОРНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ганна Дидик-Меуш

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: 0000-0001-7384-5782

Анотація. У статті подано характеристику комбінаторного словника відповідно до засад практичної комбінаторної лексикографії, а також на тлі історичної лексикографії. Наведено основні принципи створюваного *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть* на основі ад'єктивно-субстантивних словосполучень, особливості його будови, специфіку джерельної бази, будову словникової статті. Згадано важливість короткого *Словника малозрозумілих іменників*, доданого до *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть*.

Ключові слова: сполучуваність, комбінаторика, історична лексикографія, комбінаторна лексикографія, історичний словник, комбінаторний словник, ад'єктивно-субстантивне словосполучення

Пропонований *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть* є історичним словником і водночас – комбінаторним, або словником сполучуваності¹. Об'єктом його опису слугують ад'єктивно-субстантивні словосполучення, які вдалося виявити в українських різножанрових текстах XVI–XVIII ст.

І. КОМБІНАТОРНІ СЛОВНИКИ ТА ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ

У полі зору комбінаторної лексикографії перебувають теорія і практика укладання словників сполучуваності. До її базових понять належить поняття „лінгвістична комбінаторика”, тобто вивчення комбінацій лексем, які виконують комунікативні завдання за необхідних умов їх реалізації і які можна скласти з певної кількості слів. Лінгвістична

---

¹ Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть*, [в:] *Вона ж, Комбінаторика української мови XVI–XVIII ст.: теорія, практика, словник*, Львів 2018, с. 503–687 (А–Б).

комбінаторика досліджує „якісні та кількісні характеристики ізольованих елементів мови і цілих континуумів, до яких входять ці елементи впродовж встановленого періоду лінгвістичного часу”². Завдяки цьому лінгвістам-лексикографам вдається виявити можливі чи неможливі умови поєднання елементів мови й отримати результати їхньої взаємодії. Комбінаторика присутня на кожному рівні мови і слугує основним принципом організації абсолютно всіх мовних одиниць, формою їх існування, еволюції та взаємодії. Визначальними для комбінаторики є синтагматичні (лінійні), парадигматичні (нелінійні) та ієрархічні (родо-видові) відношення. Оскільки одним із видів відношень комбінаторики є синтагматичні відношення, можна кваліфікувати цю сферу прикладного мовознавства як комбінаторну лексикографію, маючи на увазі лексикографічну кодифікацію тільки синтагматичних відношень мовних одиниць.

Отже, термін *комбінаторна лексикографія* (або *лексикографія сполучуваності*) доволі точно відображає суть лексикографічного напрямку лінгвістичної комбінаторики. У сучасній практиці існує особливий тип словників, призначення яких – подати найбільш повний (порівняно з іншими словниками) обсяг відомостей про словосполучення, об’єднані асоціаціями довкола стрижневих слів³. Сучасна теорія лексикографії оперує різними класифікаціями словників, які свого часу запропонували Синді І. Лендау, Жан Маторе, Лев Щерба, Володимир Гак, Леонід Ступін, Петро Денисов, Валерій Морковкін, Анатолій Баранов, Ніна Лук’янова, Сергій Гриньов, Володимир Дубічинський, Марина Влавацька та ін. Проте не всі лексикографи виокремлюють тип КомС через відсутність єдиного трактування такого словника та його місця в системі словників. Традиційно КомС призначені для фіксації особливих, стійких словосполучень слів, які все частіше під впливом англійської мови називають *колокаціями*. Однак, як свідчить практика, сучасні КомС створені переважно за власною лексикографічною інтерпретацією їхніх авторів. Це, зокрема, стосується і лексикону *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть*, який створюється за оригінальною ідеєю та задумом.

² М. Маковський, *Лингвистическая комбинаторика: опыт типологической стратификации языковых структур*, Москва 2006, с. 125.

³ М. Влавацкая, *Комбинаторная лингвистика: аспекты изучения сочетаемости слов*, Новосибирск 2016.

II. КОНЦЕПЦІЯ КОМБІНАТОРНОГО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть – на-самперед історичний словник, що виконує суто наукову функцію та загальнокультурну і має такі риси історичного словника: 1) документує мову тільки на основі доступних писемних пам'яток; 2) відображає тільки конкретне слововживання, можливо, часто okazіональне; 3) розглядає значення слова тільки в контексті; 4) відомості сучасної української мови використовує незначною мірою⁴. З огляду на сказане вище, історичний словник ґрунтується на таких трьох засадах: а) хронологічні рамки, б) джерельна база і в) склад (наповнення) словника.

Історики-лексикографи, намагаючись обійти труднощі під час укладання словникових статей, часто зводять словник до довідника, що є додатком до історичних текстів: а) до слова дають енциклопедичну довідку; б) застосовують принцип перекладного словника: ліворуч і праворуч співвідносять слова старої та нової епохи, між ними часто встановлюється начебто синонімічний зв'язок. Така практика, однак, створює ілюзію смислової тотожності, а насправді приховує те, що ці т.зв. „синоніми” вжиті в різних контекстах і мають різну сполучуваність. Тож створена завдяки таким перекладам „ілюзія змістової тотожності слів ховає реальні розходження їх використання: за загальною подібністю значень стоять справжні, хоча й не завжди очевидні відмінності в змістовому обсязі слова, які можна виявити в сукупності мовленнєвих контекстів”, „за цим криється й відмінність їх лексичної сполучуваності, різне місце цих т.зв. синонімів у синонімічних рядах”⁵. Пропонований словник сполучуваності, укладений за текстами XVI–XVIII ст., допоможе виявити і лексикографічно впорядкувати таке розходження слів.

Окрім цього, *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть* – явище власне комбінаторної лексикографії, що є самостійним напрямком у межах загальної теорії лексикографії. У сучасній лексикографічній практиці існує особливий тип словників, призначення яких – подати найбільш повний (порівняно з іншими словниками) обсяг відомостей про словосполучення, об'єднані асоціаціями довкола стрижневих слів. Порівняльний аналіз комбінаторних словників засвідчує низку способів фіксації сполучуваності слів, а також те, що вибір способу залежить від типу сполучуваності або від типу ілюстраційного значення в за-

⁴ Л. Гумецька, *Історичний словник української мови (деякі аспекти теорії і практики укладання словника)*, „Мовознавство” 1967, № 1, с. 44–49.

⁵ Ю. Сорокин, *Что такое исторический словарь?*, [в:] *Проблемы исторической лексикографии*, Ленинград 1977, с. 18.

гальних словниках. Автори комбінаторних словників демонструють сполучуваність відповідно до власного розуміння цього мовного явища і від мети його відображення. Через те в лінгвістиці існує різнобій у назвах (*комбінаторний словник, тлумачно-комбінаторний словник, тлумачний словник сполучуваності, словник сполучуваності, словник валентності та дистрибуції, словник словосполучень, словник колокацій та ін.*⁶), які з огляду на стрижневий термін кожної з них не можуть бути назвами-синонімами.

За призначенням комбінаторні словники поділяють на: а) системні (зокрема тезауруси) – лінгвоцентричні словники, призначені для спеціалістів-філологів із метою „відобразити зв’язки слова з усіма наявними в мові поширювачами”;⁷ б) ортологічні – антропоцентричні словники, призначені для носіїв мови, що активно послуговуються мовою у своїй професії (репортери, журналісти, письменники) з метою „зафіксувати найповніший перелік поширювачів кожного слова відповідно до мовної норми”;⁸ в) навчальні – „педагогічно орієнтовані словники”, які подають „тільки необхідні, з методичного погляду, слова разом із їхніми конкретними, найважливішими поширювачами”⁷. Увагу привертає перший тип – системний комбінаторний словник – лінгвоцентричний словник, адресований спеціалістам-філологам, призначення якого – відтворити зв’язки слова (у цьому випадку – ад’єктива) зі всіма наявними в українській мові XVI–XVIII ст. поширювачами (субстантивами). Марина Владацька слушно зауважує, що „такого словника поки що не створено”⁸. А це відкриває перспективу для лексикографічної роботи. До того ж, неусталеність вимог до комбінаторних словників та відсутність таких лексиконів дає укладачеві свободу вибору і щодо об’єкта та предмета опису, і щодо принципів.

Основні характеристики *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть* відповідають 7 базовим параметрам (або принципам) будь-якого комбінаторного словника: 1) мета і призначення; 2) характер відображення сполучуваності; 3) тип сполучуваності; 4) принцип опису сполучуваності; 5) характер розташування лексичних одиниць; 6) спосіб презентації лексичних значень; 7) джерельна база⁹.

Для підтвердження засад *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть* його авторка проаналізувала спосіб інтерпретації сполучуваності:

⁶ Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української мови XVI–XVIII ст.*..., с. 326–336.

⁷ М. Владацькая, цит. праця, с. 51.

⁸ Там само.

⁹ Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української мови XVI–XVIII ст.*..., с. 326–336.

а) в історичних словниках: *Словарь малорусской старины* Василя Ломиковського, *Материалы для словаря письменной и книжной южно-русской речи XV–XVIII вв.* Євгена Тимченка, *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (гол. редкол. Лукія Гумецька), *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* (відпов. ред.: Дмитро Гринчишин, Марія Чікало, Ганна Войтів), *Українські краєвиди XVI–XVIII століть: слово, текст, словник* (Ганна Дидик-Меуш та Олена Слободзяник);

б) у словничках-глосаріях: *Словник застарілих слів і юридичних термінів* (у кн.: *Торгівля на Україні: Волинь і Наддніпряниця. XIV–середина XVII століття*), *Словник застарілих слів, значень і юридичних термінів* (у кн.: *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років*), *Словник* (у кн.: *Ділова мова Волині і Наддніпрящини XVII ст.: Збірник актових документів*), *Словник застарілих слів і юридичних термінів* (у кн.: *Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)*), *Словник застарілих, маловживаних та актових слів і виразів* (у кн.: *Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження*), *Словник малозрозумілих слів* (у кн.: *Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів*), *Словник застарілих та маловживаних слів* (у кн.: *Літопис Самовидця*).

До сьогодні немає критеріїв розмежування словосполучень у межах одного класу, через те немає узгоджених принципів, прийомів та способів презентації ад'єктивно-субстантивних словосполучень (далі – АСС) у словниках. Хоч, як відомо, ад'єктивно-субстантивні словосполучення становлять особливий об'єкт лексикографії, який потребує:

а) чітких засад лексикографічного опису: *вільне АСС – невільне АСС – АСС перехідного (проміжного) типу*;

б) розмежування „лексичної” та „фразеологічної” частин словника, вивчення т.зв. „зони стійкості” словникової статті.

Огляд і аналіз поданих вище словникових матеріалів доводить таке: 1) АСС привертають пильну увагу укладачів; 2) відсутні єдині підходи теоретичного обґрунтування ступеня стійкості АСС і 3) через те відсутні єдині засади лексикографічного опису, а тому очевидним є різнобій у лексикографічній кодифікації. Більшість лексикографів керується власним досвідом та інтуїцією.

Тексти доступних пам'яток зумовили специфіку виявлення та добору АСС для *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть* відповідно до таких основних принципів:

1. За структурою: а) просте АСС (80%): *зятьєви сєнка <...> по(д) даного мѣского тоє дворище прода(л)я(м) єму* (КСУМ^{16–17})¹⁰, *Возмєшь*

¹⁰ Картотека *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.* Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів (далі – КСУМ^{16–17}).

собѣ рѣчи вонныхъ, <...> *и кадила найсвѣтлѣйшагъ* (серед. XVII ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.;

б) ускладнене АСС (2 АСС в 1 АСС), у якому функцію стриженевого чи залежного атрибутивного компонента АСС виконує інше АСС, що не підлягає логічному поділу: *поткали насъ люди великого князства* (1546 КСУМ¹⁶⁻¹⁷), *храма у(с)пєниє Пречистой Божой Матери* (1600 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

2. За розташуванням ад'єктива щодо субстантива: а) контактено у препозиції (30%): *за блг(с)веніємъ его мл(с)ти преподобнѣйшого о(т)ца Кирь Петра Могилы* (1631 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.; б) контактено в постпозиції (37%): *князь Кошєрскии, маршалок господскии, наславшы моцно//квалтомъ врядника своего перемишлского Юрка з многими людми поддаными* (КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.; в) контактено у пре- та в постпозиції (10%): *[богъ] многоцѣнными, кроушѣцами златими₂, и срѣбрными₃ [оукрасивъ землю]* (Почаїв 1618 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.; г) дистантно (23%): *[премоудрый богъ] дрєва насади на ней [на земли] различными₁, плодоносными₂* (Почаїв, 1618 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

3. За наявністю додаткових елементів АСС (слів-підсилювачів): *[хс] з оустъ еи [самаритянки] барзо солодкый мед то є(ст) похвалоу своєи славы выводи(т)* (поч. XVIIст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

4. За наявності кількох ад'єктивів при одному субстантиві виокремлено стільки АСС, скільки ад'єктивів: *отдаю зо всякими пожитками полными₁, боровыми₂, лесными₃, и речными₄* (1559 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін.

Уведення АСС до тлумачних словників можна пояснити тим, що вони максимально наближені до слова згідно зі своєю функцією: АСС уживають як номінаційні одиниці. Це зумовлено вже самою граматичною природою сполучуваних слів, адже субстантив слугує іменем предметів-субстанцій, ад'єктиви ж називають їхні ознаки (постійні та змінні, зовнішні і внутрішні). А *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть* – знаряддя для виконання поставленого завдання: максимально повно відтворити базу ад'єктивно-субстантивних словосполучень, виходячи від ад'єктива, що є реєстровим словом цього словника. Через те визначальним є врахування такого поняття, як „сполучуваність реєстрового ад'єктива” (тобто кількість інших елементів – субстантивів, з кожним із яких ад'єктив може вступати в певні відношення, наприклад, бути залежним від нього чи, навпаки, бути ним зумовленим, інакше кажучи – *активна* та *пасивна* сполучуваність відповідно активної і пасивної валентності): активна валентність стосується головного слова, пасивна – залежного. За різними концепціями теорії валентності використовують такі терміноназви: *центрисетальна/ центрифугальна, ліва/ права* ¹¹.

¹¹ Г. Дидик-Меуш, *Комбінаторика української мови XVI–XVIII ст.*, с. 77–78.

Варто, проте, запропонувати терміни *відцентрова валентність* (активна) і *доцентрова валентність* (пасивна). Активна валентність виникає тоді, коли вираз, що „заповнює” валентність слова, синтаксично залежний від самого валентного слова (слово здатне приєднувати залежний елемент); пасивна валентність виникає тоді, коли вираз, що „заповнює” валентність слова, не підпорядковується йому, а навпаки, підпорядковує його собі. Це найчастіше характерне для словосполучень із ад’єктивованим дієприкметником, наприклад: *виголена потилиця* (Київ, 1621 КСУМ¹⁶⁻¹⁷)¹², де дієприкметник *виголена* має пасивну валентність стосовно субстантива *потилиця*; так само і щодо словосполучення *виданьи писма* ‘опубліковані послання’ (*противьни виданьи похотѣлися указати писма* – Київ, 1621 КСУМ¹⁶⁻¹⁷) та ін. Пасивна валентність характерна для таких частиномовних класів слів, як прикметник, прислівник, прийменник, сполучник, які, на відміну від актантів, є сирконстантами (за Теньєром, початково *сирконстанти* – другорядні учасники ситуації).

У пропонованому дослідженні із комбінаторики української мови XVI–XVIII ст. (на матеріалі ад’єктивно-субстантивних словосполучень) валентність трактуємо як потенційну сполучуваність слова, що виявляється на рівні мови.

Комбінаторику української мови XVI–XVIII ст. можна вивчати тільки за наявності доступних текстів (свідчень тогочасного мовлення), через те доміантним є поняття „сполучуваність” – реалізація зв’язку одиниць мови на рівні мовлення і взагалі здатність слів сполучатися між собою; іншими словами, сполучуваність – це реалізована валентність на мовленнєвому рівні, тобто здатність слова поєднуватися в мовленні з певними словами для виконання того чи іншого змістового завдання або реалізації його валентності, іншими словами, сукупність словосполучень, у які входить чи може входити конкретне слово.

Для пропонованого словника особливо важливим є також визначення статусу АСС: 1) нестійкі неідиоматичні словосполучення; 2) стійкі неідиоматичні словосполучення і 3) словосполучення „малої” ідиоматичності; 4) ідіоми. Такі словосполучення належать до сфери лексичної сполучуваності.

Пропонований словник є історичним, комбінаторним, тлумачним (частково – перекладним та енциклопедичним), за розміщенням лексичного матеріалу – прямим (алфавітним), за характером опису сполучуваності – лінгвоцентричним словником. Словник відображає лексико-синтаксичний і (частково) лексико-фразеологічний тип сполучуваності; до того ж лексичні одиниці, описані тут, мають різний ступінь стійкості та пересмислення: вільні АСС, АСС перехідного (проміжного) типу і фразео-

¹² Картотека *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.*

логічно зв'язані АСС. Лексикографічна інтерпретація АСС здійснюється на основі лінгвістичного, культурологічного і лексикографічного опису.

Концепція словника реалізована в його *макроструктурі* (передмова; список скорочень; словник; список джерел) і *мікроструктурі* (словникова стаття). Призначення словникової статті – подати якомога повнішу характеристику ад'єктива, зафіксувати різні види його оточення, контекстні та синтагматичні зв'язки, сигналізувати про сильні та слабкі зв'язки та, як зауважила Наталія Шведова, „помістити слово в його фразеологічне поле і показати різний ступінь фразеологічної зв'язності тих чи інших значень слова”¹³.

Словникова стаття має такі словникові зони: 1) реєстрове слово; 2) варіанти реєстрового слова (якщо такі виявлені); 3) значення; 4) ілюстрація (АСС, реалізоване в мовленні XVI–XVIII ст. завдяки сполучувальній здатності субстантива й ад'єктива); 5) покликання на джерело із вказівкою на рік та місце його написання; 6) цитата-ілюстрація.

Нижче подамо розгорнуту характеристику будови словникової статті КомСУМ^{16–18}:

1. Реєстрове слово – ад'єктив (рідше – ад'єктивований дісприкметник) у найуживанішій фонетико-графічній формі.

2. Значення – тлумачення одно- чи багатозначного ад'єктива здійснене за допомогою сучасних літературних відповідників, за їх відсутності – описовим способом. Наприклад:

адамантовый

1. твердий, непохитный

• статечность адамантова [въ вѣрѣ отчистой] (Київ, 1621 КСУМ^{16–17})¹⁴

2. беззаперечный, переконливый

• доводи адамантовые [правды] (Київ, 1620–1621 КСУМ^{16–17})

Або:

богоблагателный який містить чи виявляє благання до Бога

• книга богоблагательная [Леітургіаріонъ] (Львів, 1646 КСУМ^{16–17})

• офѣри богоблагательные (Львів, 1646 КСУМ^{16–17})

благовѣщенский (благовещенский)

1. благовіщенський, названий на честь свята Благовіщення

• церковь благовѣщенская (Львів, 1626 КСУМ^{16–17})¹⁵

2. благовіщенський, пов'язаний із церквою Благовіщення у м. Львові

¹³ Н. Шведова, *Парадоксы словарной статьи*, [в:] *Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре*, Москва 1988, с. 6.

¹⁴ Картоотека *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.*

¹⁵ Там само.

- попь благовѣщенский (Львів, 1623 КСУМ¹⁶⁻¹⁷)
- наместникъ благовещенский (Львів, 1552 КСУМ¹⁶⁻¹⁷)

3. Основна частина – ексцерповані з текстів пам'ятки АСС, що є ілюстраційним підтвердженням досліджуваної сполучуваності, подані за такими принципами:

3.1. Кожне АСС уведене до словника зі спеціальним значком •

3.2. Субстантиви (незалежно від пре- чи постпозиції ад'єктивів у тексті пам'ятки) подано за абеткою послідовно у препозиції, ад'єктиви – послідовно в постпозиції, що зумовлено:

а) вимогою словника (стрункість і чіткість словникової статті);

б) вимогою потенційного користувача (зручність у користуванні і дохідливість у прочитанні);

в) вимогою автора словника (максимально відобразити історико-культурну панораму XVI–XVIII ст.). Наприклад:

аксамитный (оксамитный) оксамитный, оксамитовий

- аппараты аксамитные
- балдахіумъ аксамитное <чорное>
- брама оксамитная
- дылѣя оксамитная <чирвоная>
- епетрахиль аксамитный
- жепанъ аксамитный <чирвоный>
- колдра аксамитная
- колпакъ аксамитный
- кунтушь аксамитный
- летникъ аксамитный
- лиштва аксамитная <червона>
- мешокъ аксамитный
- окладъ аксамитный
- пасаманъ аксамитный
- петрахиль аксамитный
- покритя аксамитные
- поясъ аксамитный
- саянь аксамитный
- ферезия аксамитная
- чамара аксамитная
- шапка оксамитная
- шапочка оксамитная
- шаты аксамитные
- шуба оксамитная

3.3. Для повного відтворення означуваної реалії в ілюстрації наведено:

3.3.1. усі ад'єктиви-атрибутиви, виявлені при субстантиві (вони у спеціальних дужках <>):

безсмертний (безсмерть) безсмертний, вічний

- ангелове безсмертны
- Богъ безсмертный <невидимый, самовластный, вѣчный, словесный, разумный>
- душа безсмертная <наша невидимая, вѣчная>
- женихъ безсмертный <небесный> *образн.* [Христось]
- правда безсмертная <царствующая и вѣчная>
- существо безсмертное <подобное ангелу>

3.3.2. предикативну основу чи іншу додаткову інформацію (вона у спеціальних дужках []):

безначальний (безначальній, безначальный) безначальний, споконвічний

- Богъ безначальный
- отецъ безначальный [Богъ]
- персони безначальнии [Троицы]
- Сынъ безначальный
- Троица безначальная

Або:

благопослушний послушний Богові, вірний, відданий

- желатели благопослушные <и верные>
- люди благопослушные [церкви восточной]
- сыны благопослушные [церковный клирь]

3.4. Особливе призначення КомСУМ¹⁶⁻¹⁸ – інтерпретувати АСС перхідного типу. Ад'єктив, який входить до складу такого словосполучення, має, окрім тлумачення, спеціальну ремарку, яка вказує на особливий статус АСС та його зв'язок із позначуваною галуззю. Наприклад:

алоссовый алоевий (*у складі ботанічної назви*)

- дерево алоесовое (XVIII ст. КТ)¹⁶

аметистовъ аметистовий (*у складі мінералогічної назви*)

- камень аметистовъ (XVI ст. КСУМ¹⁶⁻¹⁷)¹⁷

антимисный антимісний (*у складі релігійної назви*)

- губа антимисная (XVIII ст. КТ)

¹⁶ Картоотека *Исторического словника українського языка*, за ред. Євгена Тимченка. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів (далі – КТ).

¹⁷ Картоотека *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.*

антоновъ Антоніів, пов'язаний зі св. Антонієм (у складі медичної назви)

- огонь антоновъ [гангрена] (1718–1724 КТ).

4. Джерело – місце і рік написання пам'ятки, її скорочена назва, сторінка.

4.1. Скорочення назв пам'яток, що входять до канону джерел *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.*

4.2. Скорочення назв пам'яток, що входять до канону джерел *Історичного словника українського языка* ред. Євгена Тимченка.

4.3. Скорочення назв опублікованих пам'яток подано за скороченням автора *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть*.

4.4. Невідоме чи невстановлене джерело позначене значком [?].

5. Цитата-ілюстрація наведена у *Комбінаторному словнику української мови XVI–XVIII століть* у таких випадках:

5.1. Затемнене значення реєстрового слова.

5.2. Потреба підтвердити:

а) образне значення реєстрового слова;

б) образність АСС у тексті (*Батковъ хлѣбъ не навчить* – XVIII ст. КТ)¹⁸;

в) оказіональність АСС у тексті (*Метрики небесныи: въ Метрики небесныи тыи тылко лѣта нашѣ и дни въписаны бывають, въ которыи добродѣтель яковуу сотворихмо, и всвѣдчили любовь противко Богу и ближнему нашему* – Київ, 1646 КТ)

5.3. Наявність цитат біля кожного АСС значно збільшила б обсяг створюваного паперового *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть*. Проте це цілком можливо і необхідно зробити в його електронній версії.

6. Деякі стрижневі субстантиви мають нижні індекси – цифра відповідає значенню, реалізованому в конкретному АСС. Наприклад:

аєрный (аирный) повітряний

- воздуха, аєрныє (1598 КСУМ^{16–17})

- облако аирное (Чернігів, 1646 КСУМ^{16–17}).

У цьому випадку користувачеві допоможе *Словник малозрозумілих іменників*, доданий до паперового варіанта *Комбінаторного словника української мови XVI–XVIII століть*. Реєстр такого глосарію містить багатозначне слово **воздухъ**: 1) 'повітря' і 2) 'воздух, покров, накриття для евхаристійної чаші'. Проте основне призначення *Словника малозрозумілих іменників*, як свідчить його назва, – подати тлумачення тих назв реалій, об'єктів, явищ, станів, які не закріпилися в загальноновживаному українському лексиконі: **индит** 'індитія, накриття на престолі', **крутофиля** 'розвага', **рота** 'присяга', **оболоко** 'хмара', **святости** 'Тайни Христові',

¹⁸ Картотека *Історичного словника українського языка*.

термина ‘повідомлення’, **украса** ‘прикраса’, **хитрець** ‘творець, майстер, умілець’, **шарканє** ‘невдоволеність, нарікання’, **чтилище** ‘почитання, пошанування’, **юпа** ‘юпка, верхній чоловічий і жіночий одяг’ та багато ін.

Таким чином, *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть* допомагає відтворити мовну картину світу українців того періоду. Із погляду лексикографії, пропонований словник оригінальний за ідеєю та формою, до того ж він продуктивно функціонуватиме і в традиційному „паперовому” форматі, і в електронній версії.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- КомСУМ^{16–18} – Didik-Meuš Ganna. 2018. *Kombinatornij slovník ukraínskoj movi XVI–XVIII stolit’*. U: Didik-Meuš Ganna. 2018. *Kombinatorika ukraínskoj movi XVI–XVIII stolit’: teoriâ, praktika, slovník*. L’viv: 503–687. [Дидик-Меуш Ганна. 2018. *Комбінаторний словник української мови XVI–XVIII століть*. У: Дидик-Меуш Г. *Комбінаторика української мови XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник*. Львів: 503–687].
- КСУМ^{16–17} – Kartoteka *Slovníka ukraíns’koj movi XVI–peršoj polovini XVII st.* U: Viddil ukraíns’koj movi Institutu ukraínnoznavstva im. Ī. Krip’âkeviča NAN Ukraïni, m. L’viv. [Картотека *Словника української мови XVI–першої половини XVII ст.* У: Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, м. Львів].
- КТ – Kartoteka *Īstoričnoho slovníka ukraíns’koho âzika* za red. Ėvhena Timčenka. U: Viddil ukraíns’koj movi Institutu ukraínnoznavstva im. Ī. Krip’âkeviča NAN Ukraïni, m. L’viv. [Картотека *Історичного словника українського язика* за ред. Є. Тимченка. У: Відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, м. Львів].
- СлДж^{16–17} – Hrinčišin Dmitro, Čikalo Mariâ. Red. 1994. *Slovník ukraíns’koj movi XVI–peršoj polovini XVII stolit’. Spisok vikoristanih*. L’viv. [Гринчишин Дмитро, Чікало Марія. Ред. 1994. *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. Список використаних джерел*. Львів].
- СМІ – Didik-Meuš Ganna. 2018. *Slovník malozrozumilih imennikiv*. U: Didik-Meuš Ganna. 2018. *Kombinatorika ukraínskoj movi XVI–XVIII stolit’: teoriâ, praktika, slovník*. L’viv: 663–687. [Дидик-Меуш Ганна. 2018. *Словник малозрозумілих іменників*. У: Дидик-Меуш Г. *Комбінаторика української мови*

- XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник*. Львів: 663–687].
- Тимч. – Timčenko Êvhen. Red. 1930–1932. *Ìstoričnij slovník ukraïns'koho ázika*, t. 1 (A–Ž). Harkiv–Kiïv. [Тимченко Євген. Ред. 1930–1932. *Історичний словник українсько-го язика*, т. 1 (А–Ж). Харків–Київ].

БІБЛІОГРАФІЯ

- Didik-Meuš Ganna. 2018. *Kombinatorika ukraïnskoï movi XVI–XVIII stolit': teoriâ, praktika, slovník*. L'viv. [Дидик-Меуш Г. *Комбінаторика української мови XVI–XVIII ст.: теорія, практика, словник*. Львів].
- Gumec'ka Lukiâ. 1967. *Ìstoričnij slovník ukraïns'koï movi (deâki aspekti teorii i praktiki ukladannâ slovníka)*. „Movožnavstvo” nr 1: 44–49. [Гумецька Лукія. 1967. *Історичний словник української мови (деякі аспекти теорії і практики укладання словника)*. „Мовознавство”, № 1: 44–49].
- Mačovskij Mark. 2006. *Lingvističeskaâ kombinatorika: opyt tipologičeskoj stratifikacii ázukuovuh struktur*. Moskva. [Маковский Марк. 2006. *Лингвистическая комбинаторика: опыт типологической стратификации языковых структур*. Москва].
- Sorokin Ūrij. 1977. *Čto takoe istoričeskij slovar'?* W: *Problemy istoričeskoj leksikografii*. Leningrad: 4–27. [Сорокин Юрий. *Что такое исторический словарь?* В: *Проблемы исторической лексикографии*. Ленинград: 4–27].
- Švedova Nataliâ. 1988. *Paradoksy slovarnoj stat'i*. W: *Nacional'naâ specifika ázuka i ee otryaženie v normativnom slovare*. Moskva: 6–11. [Шведова Наталия. 1988. *Парадоксы словарной статьи*. В: *Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре*. Москва: 6–11].
- Vlavackaâ Marina. 2011. *Teoretičeskie problemy kombinatornoj lingvistiki. Leksikologiiâ. Leksikografiiâ*. Novosibirsk. [Влавацкая Марина. 2011. *Теоретические проблемы комбинаторной лингвистики. Лексикология. Лексикография*. Новосибирск].
- Vlavackaâ Marina. 2016. *Kombinatornaâ lingvistika: aspektu izučeniâ sočetaemosti slov*. Novosibirsk. [Влавацкая Марина. 2016. *Комбинаторная лингвистика: аспекты изучения сочетаемости слов*. Новосибирск].

UKRAINIAN HISTORICAL LEXICOGRAPHY, COMBINATION ISSUES AND
A COMBINATORY DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary. The initial and practical interest in the compatibility of words as an object of lexicographic description led to the emergence of combinatorial lexicography – an independent direction within the general theory of lexicography. Part of the problem of describing compatibility is related to general lexicographic principles, and partly on the theory of compatibility. That is why combinatorial lexicography can be classified as a sphere of lexicography, the purpose of which is theoretical and practical issues of creating compatibility dictionaries.

Adjective-substantive phrases provide valuable material for lexicographical interpretation, as evidenced by the *Combinatorial Dictionary of the Ukrainian Language of the*

16th–18th centuries – the first attempt in Slavic lexicography in general and in Ukrainian lexicography in particular to codify lexical-syntactic compatibility on the material of written monuments. *Combinatorial dictionary of the Ukrainian language of the 16th–18th centuries* combines the features of two lexicons. First, the combinatorial dictionary is a historical dictionary and, secondly, a combinatorial dictionary, that is, a compatibility dictionary. On the one hand, it occupies its proper place in the combinatorial lexicography system, on the other hand, it is a distinctive dictionary, since all of the combinatorial dictionaries known today are created with a didactic purpose, moreover, based on modern literary lexical material and function as bilingual.

Key words: combinability, combinatorics, combinatorial lexicography, historical dictionary, combinatorial dictionary, adjective-substantive phrases

UKRAIŃSKA LEKSYKOGRAFIA HISTORYCZNA, PROBLEMATYKA ŁĄCZLIWOŚCI I SŁOWNIK KOMBINATORYCZNY JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO

Streszczenie. W artykule przedstawiono charakterystykę słownika kombinatorycznego według zasad praktycznej leksykografii kombinatorycznej oraz na tle leksykografii historycznej. Podano podstawowe zasady budowy powstającego *Słownika kombinatorycznego języka ukraińskiego XVI–XVIII wieku* na podstawie przymiotnikowo-rzeczownikowych związków syntaktycznych, a także cechy jego budowy, specyfikę bazy źródłowej oraz strukturę artykułu słownikowego. Wspomniano również o znaczeniu krótkiego *Słownika rzeczowników niejasnych* załączonego do *Słownika kombinatorycznego języka ukraińskiego XVI–XVIII wieku*.

Słowa kluczowe: łączliwość, kombinatoryka, leksykografia historyczna, leksykografia kombinatoryczna, słownik historyczny, słownik kombinatoryczny, przymiotnikowo-rzeczownikowy związek syntaktyczny